

Є. О. СПИВАКОВСЬКА

ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-ГУМАНІТАРІЯ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПОЛІСУБ'ЄКТНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ОЗГЛЯНУСЕРЕДОВИЩІ

Розглянуто наукові дослідження полісуб'єктності сучасного освітнього середовища. Проаналізовано стан готовності майбутнього вчителя-гуманітарія до навчальної взаємодії у такому середовищі. Охарактеризовано сутність суб'єктності учасників навчально-виховного процесу з визначенням вчителя, учня та інформаційно-комунікаційних технологій як суб'єктів навчальної взаємодії з проекцією на розробку спеціальної системи підготовки майбутнього педагога до полісуб'єктної взаємодії.

Ключові слова: суб'єктність, полісуб'єктна взаємодія, полісуб'єктне навчальне середовище, інформаційно-комунікаційні технології

E. O. SPIVAKOVSKA

ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ-ГУМАНИТАРИЯ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПОЛИСУБЪЕКТНОЙ УЧЕБНОЙ СРЕДЕ

Рассмотрены научные исследования о полисубъектности современной образовательной среды. Проанализировано состояние готовности будущего учителя-гуманитария к учебному взаимодействию в этой среде. Дана характеристика сущности субъектности участников учебно-воспитательного процесса с определением учителя, учеников и информационно-коммуникационных технологий как субъектов учебного взаимодействия с проекцией на разработку специальной системы подготовки будущего педагога к полисубъектному взаимодействию.

Ключевые слова: субъектность, полисубъектное взаимодействие, полисубъектная учебная среда, информационно-коммуникационные технологии.

Y. O. SPIVAKOVSKA

THE PROBLEM OF TRAINING OF THE INTENDING TEACHERS OF HUMANITIES FOR PROFESSIONAL ACTIVITY IN POLY-SUBJECT EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The scientific papers on the problem of poly-subjectivity of the modern educational environment has been carried out in the article. The current condition of future teacher's of Humanities readiness to educational interaction in such environment has been analyzed. The essential features of subjectivity of the educational process participants have been characterized singling out a teacher, a pupil, and information-communication technologies as the subjects of educational interaction with projection on the creation of a specially designed pedagogical system of future teachers' preparation to poly-subject interaction.

Keywords: subjectivity, poly-subject interaction, poly-subject educational environment, information-communicative technologies.

Інтенсивний розвиток інформаційного суспільства на початку ХХІ ст., прискорені процеси змін зумовлюють дезінтеграцію, фрагментаризацію світу. Глобальні процеси потребують пошуку цілісного і загального, прагнення до дотримання системно-контекстуального підходу в характеристиці та інтерпретації різноманітних фактів, орієнтування на міждисциплінарність, розгляд полісуб'єктного навчального середовища в діалозі гуманітарних і природничих наук. Тому дискурс про освіту нині вимагає смислового укрупнення в глобальнішому культуро-філософському, міждисциплінарному і міжпрофесійному вимірі, у контексті чіткої і глибокої взаємодії науки, освіти і практичної діяльності в постійно-мінливому середовищі, соціофізичній реальності, у контексті сутності сучасного буття людини.

Проаналізуємо це буття. Сучасна людина існує в парадигмальному вимірі, постійно мінливому життєвому середовищі, в умовах перманентно мінливих контекстів, ролей та ідентичності. Відбуваються щоденні зміни під впливом соціокультурних та інформаційних процесів, які модифікують увесь інститут професій, змінюючи його структуру, створюючи нові галузі, професії і ролі, знищуючи закритість і межі сфер діяльності людини, змінюючи при цьому конфігурацію компетентностей усіх професій, виокремлюючи, зокрема, професію педагога як одну із найскладніших.

Постає питання: «Яким чином здійснюється нині професійна підготовка вчителя (у нашому випадку – учителя-гуманітарія) до професійної діяльності в сучасній школі, і чи відповідає рівень такої підготовки потребам і запитам сьогодення?» Для відповіді варто відповісти спочатку на інші: «Для кого ми готуємо сьогоденного вчителя?», «Якими є сучасні діти?», «Яким є середовище, в якому вони живуть і розвиваються?». Важливим є також запитання: «В якому соціально-економічному середовищі будуть жити і працювати вчителі, котрі отримують сьогоденню вузівську підготовку?», «Чи буде вона сприяти їх успішності й ефективності у професійній діяльності?».

Метою статті є обґрунтувати необхідність розробки спеціальної системи підготовки майбутніх педагогів-гуманітаріїв до навчальної взаємодії у сучасному полісуб'єктному освітньому середовищі.

Парадигма сучасної педагогічної науки, коли інформація максимально швидко втрачає новизну й актуальність, рухається від розуміння навчання як процесу передавання знань, умінь і навичок до навчання як формування навчальної компетенції, самоосвітніх вмінь і розвитку пізнавальних потреб [13, с. 239]. Отже, відбувається зміна дидактичних основ освітнього процесу, його цілей. Такий глобальний процес, як інформатизація, змінює наголос у цілепокладанні в навчанні [14, с. 282]. Відповідно зміна мети навчання зумовлює зміни в умовах, формах і методах навчання. Однак такі зміни, як не парадоксально, значною мірою зачепили проблему підготовки вчителя як важливого суб'єкта освітнього процесу. Таку тенденцію у професійній підготовці педагогів вважаємо негативною, оскільки пріоритетом програм модернізації повинен бути саме вчитель. За умов належної підготовки педагога нового типу, нового покоління уможливується реальність модернізації української школи.

На підтвердження висловленої думки проаналізуємо стан дослідження вказаної проблеми у наукових публікаціях. З цією метою простежимо сутність основних педагогічних ідей, які підводять нас до вирішення зазначеної вище проблеми.

Важливим моментом успішності людини в сучасному суспільстві, яке О. М. Новіков називає постіндустріальним [8, с. 11], а Л. М. Пермінова – інформаційно-індустріальним [11, с. 127], є орієнтація на розвиток і саморозвиток, що можна пояснити прагненням до пошуку інформаційної новизни у виборі нових інформаційних джерел, евристичного підходу до оволодіння навчальним матеріалом, налагодженні партнерських стосунків у процесі навчання (якщо це стосується учнів школи чи студентів), співпраці [10, с. 87]. Відповідно змінюються ролі тих, хто здобуває освіту, і педагогів: учень із пасивного реципієнта перетворюється в активного діяча, який сам формує і розвиває свої здібності, оволодіваючи при цьому необхідними знаннями; педагог перестає бути транслятором інформації, займаючи позицію організатора самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів. Отже, можна стверджувати, що й учень, і педагог займають лінійно рівні позиції у навчальній взаємодії суб'єкт-суб'єктного характеру, яка володіє яскраво вираженим налаштуванням на взаємовигідний діалог з метою досягнення максимально позитивного результату для формування конкурентоспроможного фахівця для сучасного ринку праці.

Інакше кажучи, відбувається об'єкт-суб'єктне перетворення особистості учня, котрий із об'єкта, що піддається впливу обставин, переростає в суб'єкт, який здатний сам керувати обставинами. Таке перетворення відбувається на основі суб'єктного підходу, який передбачає:

- змістовно пошуковий діалог як метод розвитку особистості;
- засоби реалізації нових освітніх технологій (взаємодія, співтворчість, рефлексія, креативність, ситуаційне проектування, індивідуальне самонавчання, саморозвиток, технології мультимедіа).

Витоки дослідження ідеї суб'єктності в бутті людини можна знайти у працях античних філософів, де людина вважалася суб'єктом, що активно творить і перетворює навколишній світ. Пізніше в епоху Відродження з'явилися дослідження людської сутності [17]. Д. Дідро висунув ідею розвитку людської індивідуальності у навчально-виховному середовищі [18, с. 23], яку розвинув Й. Г. Песталоцці [7, с. 83], висвітливши цінності особистості і її прагнення до саморозвитку, а А. Дістервег [3, с. 94] запропонував поняття суб'єктної позиції учнів у навчально-виховному процесі. Схожі ідеї знаходимо у працях Г.-В. Гегеля, І. Канта, Л. Фейєрбаха («людина діяльна», «пізнавальний суб'єкт»). Водночас найбільшої репрезентативності такі думки набули у ХХ ст. через дослідження:

- індивідуальної психології (А. Адлер);
- аналітичної психології (К. Юнг);
- его-психології (Е. Еріксон, Е. Фромм);
- феноменології (К. Роджерс);
- гуманістичної психології (А. Маслоу);
- концепції психічної активності суб'єкта (Л. Виготський).

Нині суб'єктна проблематика займає чільну позицію в теоретичних і прикладних дослідженнях більшості наук про людину і є пріоритетним напрямом у вивченні психолого-педагогічних механізмів особистісного і професійного розвитку людей.

Сучасну теоретичну модель підготовки учителя до взаємодії суб'єктів навчання можливо спроектувати на основі певних фундаментальних підходів, серед яких провідну роль, на нашу думку, треба відвести синергетичному. Він дасть змогу переорієнтувати освітні стратегії на особистість учня, його рівноправність із учителем і навчальним середовищем, побачити неоднозначність педагогічної взаємодії та педагогічного процесу загалом.

Попри актуальність та сучасне інтенсивне реформування освіти, українські учителі залишаються невідповідними до переорієнтації з репродуктивних освітніх технологій на продуктивні, відчуваючи суттєві труднощі в організації навчального процесу на основі суб'єктної взаємодії.

Провідні зарубіжні вчені [1; 15; 16] наголошують на побудові особливої стратегії поведінки вчителя, який здатний надати певну свободу дій учням в їх навчально-пізнавальній діяльності, водночас здійснюючи «невидиме» керівництво цією діяльністю. Відповідно у їхніх дослідженнях йде мова про зміну професійної позиції педагога і необхідність моделювання партнерської професійно-педагогічної позиції як повноцінних партнерів. Така модель, однак, не враховує всіх учасників навчально-виховного процесу, ігноруючи специфіку й сутність сучасного освітнього середовища учня, що здійснює не менш важливий вплив на його просування у навчанні.

Т. Б. Казачкова, досліджуючи інноваційність полісуб'єктної взаємодії в освіті, здійснила спробу охарактеризувати її сутність через призму полісуб'єктного підходу [5, с. 52]. Науковець зробила висновок, що полісуб'єктна взаємодія – це така форма взаємодії суб'єктів один з одним, яка здатна забезпечити взаємну зумовленість й особливий тип спільності, а суб'єкти за таких умов взаємодії здатні проявити активність, діяти, інтегруватися, готові до перетворення навколишнього світу і самих себе, функціонують як суб'єкт щодо процесу саморозвитку і в стосунках з іншими суб'єктами. Крім того, дослідниця узагальнює свої наукові пошуки:

- 1) полісуб'єктна взаємодія забезпечує не лише розвиток творчого потенціалу, а й сприяє прояву креативності у ситуації невизначеності;
- 2) полісуб'єктність розвиває інтерпретаційну компетентність вчителя як вміння сприймати й аналізувати ситуацію з різних точок зору;
- 3) індивідуально-особистісна спрямованість освіти, що реалізується через використання технологій діалогової взаємодії, сприяє розвитку вмінь учителя застосовувати полісуб'єктний підхід у своїй професійній діяльності [4, с. 52].

Нам загалом імпонує логіка і наукові висновки згаданого вище науковця, особливо стосовно виокремлених сутнісних ознак полісуб'єктної взаємодії, однак вважаємо дещо неповною характеристику співдіяльності педагога з іншими суб'єктами у процесі полісуб'єктної взаємодії. Попри цінні думки про те, що педагог повинен зіставляти свій творчий процес з діяльністю учнів, враховувати нюанси такої діяльності, створювати загальну концепцію уроку і забезпечувати індивідуальний підхід до кожного учня, залишився поза

увагою такий аспект професійної діяльності педагога, як його співдіяльність із інформаційно-освітнім середовищем у триєдиному поєднанні інтерактивного характеру із результатами співдіяльності учнів та інформаційного середовища.

С. П. Іванова розробила концепцію непсихологічного підходу до процесу становлення особистості педагога ХХІ ст. [2]. Проаналізувавши філософські та психолого-педагогічні наукові публікації стосовно розуміння понять «суб'єктність», «полісуб'єктна взаємодія», «суб'єкт», авторка виокремлює теорії, з позиції яких можна трактувати ці поняття: 1) теорію соціальної взаємозалежності; 2) теорію соціального навчання; 3) інтеракційну теорію; 4) теорію інтелектуального розвитку. Відзначаючи відповідні відмінності між позиціями цих теорій, науковець доходить висновку про спільну для них ідею у співпраці в сучасному суспільстві й освітньому процесі, яка дає змогу виділити фактори, що впливають на ефективність навчання [2, с. 34]:

- позитивна взаємозалежність суб'єктів полісуб'єктної взаємодії (розуміння загальної мети, наявність спільних ресурсів, докладання спільних зусиль для вирішення спільних важливих проблем);
- усвідомлення індивідуальної та групової відповідальності (внутрішня і зовнішня мотивація спільної діяльності суб'єктів);
- підтримувальна взаємодія, що забезпечує сприятливий психологічний клімат у взаємодії;
- високий рівень розвитку соціальних умінь і навичок спілкування;
- рефлексивний аналіз власної поведінки у контексті соціальної поведінки інших суб'єктів.

Врахування вищезазначених факторів у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів-гуманітаріїв забезпечить, на нашу думку, корисне налаштування на ефективну взаємодію суб'єктів у навчальній діяльності. Водночас, визначаючи перелічені вище фактори, С. П. Іванова залишила поза увагою інформаційно-освітнє середовище як повноцінний суб'єкт навчального процесу. Отже можемо зробити висновок про неповний перелік таких факторів, який потребує належного вивчення і доповнення.

Цікавим у контексті нашої роботи вважаємо трактування Н. В. Ключовою [6] суб'єктності через призму суб'єктного підходу, яка є інтегративною функцією людської психіки, що забезпечує адаптацію людини до навколишнього середовища, перетворення власної психіки і навколишнього світу на основі узгодження емоційних, рефлексивних і діяльних компонентів образу «Я». Розуміння суб'єктності особистості учня в такому аспекті забезпечує, відповідно до позиції згаданого науковця, адекватний розвиток особистості та співпрацю суб'єктів між собою у процесі взаємодії у полісуб'єктному середовищі.

Розвиток учня здійснюється на двох рівнях становлення його суб'єктності: 1) адаптація або пристосування людини до умов навколишнього середовища, що здійснюється через інтеграцію всього арсеналу психічних якостей і засобів, які людина має на даний момент; 2) перетворення власної психіки і навколишнього світу матиме ознаку суб'єктності, якщо розвиток особистості відбуватиметься за такими схемами [6]:

- від детермінації до свободи (від типових передумов розвитку до ціннісно-смислових механізмів саморегуляції, від об'єктивно заданих передумов, що визначають специфіку діяльності, до вільного вибору мети і завдань у процесі особистісного розвитку);
- від неусвідомленості до усвідомлення (від ірраціонального до раціонального способу прийняття рішень, який зіставляє внутрішні цінності і реальну поведінку людини);
- від дифузності до цілісності (від хаотичного способу виконання діяльності, в т. ч. навчальної, до холістичного способу життєдіяльності, що поєднує поведінку особистості у різних ситуаціях на основі внутрішньо сформованих цінностей).

Вважаємо за доцільне врахувати зазначені вище ознаки й сутність суб'єктності особистості як у побудові моделі педагога як суб'єкта взаємодії в полісуб'єктному навчальному середовищі, так і учня як ще одного суб'єкта. Однак така сутність тяжіє до психологічної характеристики суб'єктності, а тому її важко застосувати до розуміння специфіки інших суб'єктів навчальної взаємодії, наприклад, інформаційно-освітнього середовища. Водночас, попри існування певних засторог у використанні результатів наукового пошуку щодо розуміння сутності суб'єктності Н. В. Ключової, важливим позитивом, вартим врахування з метою вирішення завдань нашого дослідження, є характеристика завдань становлення суб'єктності на різних етапах онтогенезу (табл. 1). Таку характеристику покладемо в основу побудови моделей суб'єктів

взаємодії в полісуб'єктному навчальному середовищі і, відповідно, побудови моделі педагога, готового до професійної діяльності в такому середовищі. На думку згаданої вище дослідниці, суб'єктність розвивається упродовж усього життя людини і кожен віковий етап має свої завдання у становленні суб'єктності, свою феноменологію і форми реалізації, а загалом увесь цей процес поєднується трьома узгодженими напрямками психічного розвитку: спілкуванням, діяльністю і самосвідомістю. На кожному віковому етапі одна із сфер є провідною, вирішуючи завдання, що стоять перед суб'єктом, і визначаючи його новоутворення [6].

Таблиця 1

Завдання становлення суб'єктності на різних етапах онтогенезу

Віковий етап	Провідний вид діяльності	Спільнота	Провідна сфера, в якій розвивається суб'єкт	Досвід суб'єктності
0–1 рік	Безпосереднє емоційне спілкування	Дитина – дорослий	Спілкування	Суб'єкт емоційного контакту
1–3 роки	Предметно-знаряддева діяльність	Дитина – дія – дорослий	Діяльність	Суб'єкт предметної дії
3–7 років	Рольова гра	Дитина – соціальні норми – ровесник	Самосвідомість	Суб'єкт самосвідомості
7–13 років	Навчальна діяльність	Дитина – реактивне навчання – соціально значущий дорослий	Діяльність + самосвідомість	Суб'єкт самосвідомості
13–17 років	Спілкування	Підліток – підліток	Спілкування	Суб'єкт спілкування
17 і старше	Самовизначення і професійна діяльність	Людина – суспільство	Діяльність	Суб'єкт життєдіяльності

Узагальнюючи результати свого дослідження, Н. В. Ключова говорить про основну перевагу суб'єктивного підходу порівняно з теорією «вільного виховання», «традиційного навчання»: тут надається можливість учневі свідомо будувати свою поведінку на основі узгодження індивідуальних цінностей і соціальних вимог навчального середовища.

Цікавим, на нашу думку, є переконання Л. Є. Петухової про те, що інформаційно-комунікаційне педагогічне середовище є суб'єктом у навчальному процесі (разом із педагогом і студентами/учнями як суб'єктами навчального процесу), оскільки «компонентами інформаційно-комунікаційного педагогічного середовища є не тільки технології, а й людські ресурси, які неперервно їх оновлюють зі швидкістю, що постійно зростає». Отже в сучасних умовах варто говорити про існування якісно нового освітнього середовища як рівноправного суб'єкта [12, с. 248]. Тому дослідниця пропонує змінити розуміння сутності дидактичного процесу, що із двовекторного переходить у тривекторний вимір, який вона називає трисуб'єктною дидактикою. Водночас вважаємо за необхідне зазначити: наголошуючи на тому, що «сучасний стан науково-професійної підготовки вчителя не забезпечує повною мірою належний рівень його готовності до ефективної діяльності» згідно з принциповими сутнісними ознаками і фундаментальними принципами «трисуб'єктної дидактики» і, таким чином, загострюючи проблему необхідності наукового обґрунтування підготовки сучасного педагога в нових умовах навчального-виховного процесу. Л. Є. Петухова не характеризує професійну діяльність вчителя в таких умовах, залишаючи поза увагою фундаментальні основи практичного вирішення зазначеної проблеми.

Безперечно, заслуговують належної уваги дослідження філософів, психологів, педагогів (Л. І. Божович, В. О. Петровського, Г. Олпорта, Л. Виготського, І. Унта, К. Роджерса та ін.) стосовно суб'єктних ознак особистості, в т. ч. особистості учня. Однак у них детально

розглянуто суб'єктність без урахування суб'єктної сутності сучасного освітнього середовища. Також вказані науковці не враховують необхідність професійної підготовки педагога до навчальної діяльності в умовах існування полісуб'єктного освітнього середовища.

Отже, на основі аналізу наукової літератури робимо висновок про відсутність спеціальних досліджень, спрямованих на пошук ефективних методик і технологій підготовки сучасного педагога до професійної діяльності у полісуб'єктному навчальному середовищі. Відсутня також єдина позиція вчених щодо розуміння сутності такого середовища, категорії «суб'єктність» з позиції сучасної філософії освіти, психолого-педагогічних теорій. Це зумовлює необхідність продовження досліджень у цьому напрямку, що й буде змістом наших наступних наукових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дьюи Дж. Демократия и образование; пер. с англ. / Дж. Дьюи. – М.: Педагогика-Пресс, 2000. – 384 с.
2. Иванова С. П. Педагогическая деятельность как процесс гуманистически-ориентированного полисубъектного взаимодействия в современной социально-образовательной бреде: дис. д-ра психол. наук: 19.00.07 / С. П. Иванова. – СПб., 2000. – 334 с.
3. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в.: учеб. пособие для пед. учеб. заведений; под ред. А. И. Пискунова. – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – 512 с.
4. Казачкова Т. Б. «...И нам любое дело по плечу»: учеб.-метод. пособие / Т. Б. Казачкова. – СПб.: Школа-Эпиграф, 2010. – 136 с.
5. Казачкова Т. Б. Феномен полисубъектного взаимодействия в системе постдипломного образования / Т. Б. Казачкова // Постдипломное образование: проблемы развития личности: материалы VIII междунар. науч.-практ. конференции. – СПб., 2009. – С. 52–54.
6. Ключева Н. В. Педагогическая психология: субъектный подход как развитие идей педагогической антропологии в отечественной психологии / Н. В. Ключева. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.univer5.ru/pedagogika/pedagogicheskaya-psihologiya-klyueva-n.v/Page-20.html
7. Коджаспирова Г. М. История образования и педагогической мысли: таблицы, схемы, опорные конспекты / Г. М. Коджаспирова. – М., 2003. – 224 с.
8. Новиков А. М. Постиндустриальное образование: публицистическая полемическая монография / А. М. Новиков. – М.: Єгвес, 2008. – 136 с.
9. Педагогика: учеб. пособие для студ. пед. учеб. заведений / В. А. Сластѣнин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – 3-е изд. – М.: Школа-Пресс, 2000. – 512 с.
10. Перминова Л. М. Самоидентификация учителя: опыт дидактической рефлексии / Л. М. Перминова. – СПб.: СПбАППО, 2004. – 388 с.
11. Перминова Л. М. Дидактика на рубеже эпох (XX–XXI вв.): курс лекций для системы высшего и постдипломного педагогического образования / Л. М. Перминова, Е. Н. Селиверстова. – Владимир: ВГГУ, 2010. – 428 с.
12. Пеухова Л.Є. Інформатичні компетентності майбутнього вчителя початкових класів: (В моделі трисуб'єктної дидактики): навч.-метод. посібник / Л. Є. Петухова. – Херсон: Айлант, 2010 – 443 с.
13. Словарь-справочник по педагогике / Авт.-сост. В. А. Мижериков; под общ. ред. П. И. Пидкасистого. – М.: ТЦ «Сфера», 2004. – 448 с.
14. Хуторской А. В. Современная дидактика: учеб. пособие. – 2-е изд., перераб. / А. В. Хуторской. – М.: Высшая школа, 2007. – 639 с.
15. Bernstein B. The Structuring of Pedagogic Discourse /B. Bernstein. – Routledge, 2003. – 235 p.
16. Rogoff B., Turkanis C.G., Bartlett L. Learning Together : Children and Adults in a School Community / B. Rogoff, C. G. Turkanis, L. Bartlett. – Oxford: Oxford University Press, 2001 – 272 p.
17. Bacon F. The Advancement of Learning / F. Bacon. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.gutenberg.org/catalog/world/readfile?fk_files=1459666
18. Gregory M. E. Diderot and the Metamorphosis of Species (Studies in Philosophy) / M. E. Gregory. – New York: Routledge, 2006. – 222 p.